

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱՐԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

— ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ —

(ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ ՆԵՐՈՒՄԵՐ)

Իր ծննդավայրն է եղած Այնթապ. մեր պատմիչներուն ճՄԵԾՆ ու անուանին Անթափաք, որ, թէև աշխարհագրորէն դուրս կը մնար Սիսուանի աշխրանքն Հայափրկիկոյ սահմաններէն, իբրև քաղաք Եփրատացուց աշխարհին, բայց կ'երևի թէ շատ կանուխէն իր մէջ հիւրընկալած էր նախ Միջագետքի և յետոյ Կիլիկիոյ կողմերէն եկուոր Հայերու նշանակելի թիւ մը: Այդ պարագան նկատի առնենալով էր անշուշտ որ Գրիգոր Բ. Պահլավունի և իր եղբայրը Ս. Ներսէս Շնորհալի, 1125ին, Շուգր Ա. նապաստէն կամ Կարմիր Վանքէն կաթողիկոսական աթոռը փոխադրեցին Մոլի գղեակը, Այնթապի հիւսիս-արեւմտեան կողմը բարձրացող Տլուք կամ Տիւլուք բլուրին վրայ:

Այնթապ, որ Մեծն Աղեքսանդրի, Սեւեակեանց, Մեծն Տիգրանի, Հռոմէայեցուց, Բիւզանդացուց, Սալակրաց, Արաբներու և յաջորդ չրջաններուն՝ նշանաւոր քաղաք մը եղած է միշտ, իբրև Միջագետքի ճամբուն վրայ հաստատուած շահաստան, յետոյ, Թուրքական տիրապետութեան օրով եւս միշտ պահեց կարեւոր քաղաքի իր դիրքը: Ամբիկիան Պորտի թուրքիս Գոլէճը, որ աւելի քան դար մը առաջ հաստատուեցաւ, քրիստոնէայ, մասնաւորաբար հայ, և ոչ քրիստոնէայ տարբերուն համար կրթական մակարդակի շարժել լծակ մը եղաւ հոն իրապէս:

Թէև արտաքոյ Կիլիկիոյ, բայց սկիզբէն իսկ Կիլիկիան Աթոռին թեմորէն եղաւ Հայ-Այնթապը. իր մէջ, ինչպէս ի Մարաշ, Կիլիկիոյ Հայոց իմացապէս և տնտեսապէս ամենէն բարգաւաճ Հասարակութիւններէն մին ապրեցաւ միշտ: Ընդհանուր առմամբ, ինչպէս ամէն ատեն, նոյնպէս և մինչև ցարդ, Այնթապի Հայերը աշխուռ եղած են իբրև գործնամիտ և նախաձեռնող, հաւատաւոր, կրթասէր և ազգասէր մարդիկ: Այնթապցիի տեղական տիպարի այդ կա-

դապարին մէջ թափուած գէմքերուն ամենէն կատարելագործուածը եղաւ Բարգէն Կաթողիկոս: Իրմէ առաջ, Այնթապէն եղած է ուրիշ Կաթողիկոս մըն ալ, Նդիսագար Այնթապցի, բուն նկարագրի տէր, ուժեղ և շինարար անձ մը, որ Ժէ. Պառու երկրորդ կիսուն բաւական զբաղեցուց ազգային կեանքը, և, ատեն մը, Երուսաղէմի Աթոռին վրայ ինքզինքը արեւմտեան Հայութեան Կաթողիկոս ճանչցնելէ ետք, Յակոբ Դ. Ջուղայեցիի յաջորդելով, փոխադրուեցաւ Էլմիածին, իբրև Ընդհանրական Հայրապետ: Բարգէն Վեհը, իր հայրենակցին նման ուժեղ նկարագրի տէր թէև, բայց իր բարոյական, մտաւորական և ազգաշինական առաւելութիւններով անհամեմատ բարձր էր քան զայն:

Իր ծնողքն էին Աւետիք և Սաֆիկ Կիւէտէրեան, բարեպաշտ, պարկեշտ եւ արհեստաւոր ընտանիք մը, զոր Տէրը օրհնած էր բազմածնունդ բնիկաւորութեամբ: Ունեցած է չորս եղբայրներ և քոյր մը. ամէնքն ալ ամուսնական կեանք կազմած և զաւակներու ծնող դարձած: Տաճկաստան էր իր տունը, ինչպէս այն ատեն էին բոլոր իր համաքաղաքացիները. բայց մայրենի լեզուին պակասովը իրենց սրտին մէջ գոյացած բացը լրիւ լեցուցած էր ազգային եկեղեցիին սէրը: Հայերէնը զպրոցի մէջ և գիրքերու վրայէն սովորած ըլլալով՝ մինչև Արմաշ գալէն վերջ գեռ ժամանակ մը կը զգայուէր իր առողաւորութեան եւ նոյն իսկ արտայայտութեան մէջ: Բայց Թուրքերէնին վարժութիւնը չկորսնցուց բնաւ. ընդհակառակն աւելի զարգացուց զայն, ապագային այդ լիզուաւ գրելու եւ քաջ քարոզելու աստիճան: Կաթողիկոս սէր ունէր իր ծնողքին հանդէպ, որոնց, կ'ըսէր, կը պարտէր շատ բան՝ հոգեսիրութեան և եկեղեցաւորութեան տեսակետով: Միւրթարուեցան անոնք անսնելով իրենց զու-

կին վարդապետութիւնը և առաջնորդական պաշտօնները։ Մինչև Մուշի Ս. Կաթապետ աւխտի գացին, երբ Առաջնորդ և Վանահայր էր նա Տարօնոյ։

Ծննդեան թուականն է 1868, Մարտ 23 (Հ. Տ.)։ Մկրտուած է տեղւոյն Ս. Աստուածածին Եկեղեցիին մէջ։ Աւագանի առաջին էր Յարութիւն։ Շատ արժէք կ'ընծայէր սանը կամ ձեռնաստընը եղած ըլլալուն Տ. Մկրտեանն անուն հոգեսէր անձի մը, զոր կը յարգէր սրտազինս։ Կը յիշենք այս պղտիկ պտուղան՝ շնչտեղու համար միայն իր ըմբռնումը շնորհաց ազդեցութեան առսին։

Աւելորդ չըլլայ զիտել տալ հոս թէ իր մանկութիւնը եւ պատանեկութիւնը հանդիպեցան իր ծննդավայրի ազգային կեանքի եռուկուռի աթի շրջանին, որուն ծնած խանդավառութիւնները յետոյ պիտի պատմականանային Այնթապցիներուն յիշատեցման մէջ։ Մէկ կողմէ հոյակապ եկեղեցիին շինութեան ձեռնարկը, որ տարիներ տեւեց, և որուն սրտհուանգն լծուած էր ամբողջ ժողովուրդը, և միւս կողմէ Ամերիկեան գաղթիկ ազգայնութեամբ մասնաւորապէս՝ նախ նոյն այդ ժողովուրդին զանազան շերտերուն միջև առանձնաբար, և յետոյ յիշակալ գաղթիկ հանգէպ միասնաբար ստեղծուած մրցակցութեան շարժումը յառաջ բերած էր ոգիւ տառաջան վիճակ մը, որ քիչ տեղամ այդքան բարձր աստիճանի վրայ երևան եկած է ուրիշ քաղաքներու մեր Հասարակութեանց մէջ։ Այդ շարժումին ծնունդն եղած էին ընդհուպ վարժարաններ։ Ներսէսեան, Հայկանուշեան, Վարդանեան, Ազնեակոյն, որոնց վրայ յիտոյ պիտի աւելնային կրթասիրացը, Ուսումնասիրացը և ուրիշներ։ Ասոնց մէջ ամենէն յառաջադէմներն ու արդիւնաւորներն եղան Վարդանեանը և Ազնեակոյնը, որոնց մէջ ուսած սաներ քիչ վերջ կազմեցին երկու համանուն ընկերութիւններ։

Թէեւ սոսկ ազգային եւ կրթասիրական ոգիէ տարուած, այդ երկու ընկերակցութիւնները իրենց մրցակցական պայքարը երբեմն այնքան ուժգնութեամբ մղեցին, որ անիկա ի վերջոյ կարծես կու-

սակցական սաստկութեանց յանգեցաւ, համայնքին մէջ յառաջ բերելու չափ երկուութեան շերտաւորում մը, որ տեւեց երկար ատեն։ Վարդանեանք թունդ պաշտպանեցին էին Ազգային ոգին ազգային Եկեղեցոյ գաղափարով սկզբունքին։ Մինչ միւսները աւելի ազատ ուղղութեան հետեւիլ կը ձեռնէին։ Վարդանեանք, իրենց այդ սկզբունքին ի գործադրութիւն, իսկոյն կազմեցին նաև Եկեղեցասիրաց Միութիւն մը, որ նպատակ ունէր զարգացած եկեղեցականներու պատրաստութիւնը, և որուն համար անմիջապէս ձեռնարկեց հոգեւորականութեան կոչում ունեցող պատանիները զրկել յարմար ուսումնասիրելու Այս ընկերութիւնն էր որ, յետոյ, մեծ պատերազմի նախօրեակին, յաղթեցաւ Այնթապի մէջ, Հայ գիրի գիւտի Հազարհինգհարիւրամեակին աթիւ։ 1913ին բանալ Գլխիկեան ձեմարանը, հոգեւորականներու և ուսուցիչներու պատրաստութեան լայնագոյն ծրագրով։ Հատ լատ կազմակերպուած և խոստանալից շատ աստատութիւն մը, որ փակուեցաւ սակայն 1914ի արհաւիրքներուն առջև։

Ազգային իդձիրու խմբման և մտաւորպարներու մշակման այդ միջնորդին մէջ էր որ մեծցաւ և հետզհետէ իր սրտին ու մտքին մկրտութիւնը ստացաւ փոքրիկն Յարութիւն։ Տունով Վարդանեան, նախ Ներսէսեանի մէջ իր առաջին կրթութիւնը ստանալէ վերջ, անշուշտ Վարդանեան կրթութեանը, որուն մտաւորական էր այն ատեն պատուական մտաւորական մը և ընտիր դաստիարակ մը, Վահան Գիւրջեան, որ նոյն ատեն վարիչն էր Վարդանեան ուղղութեան։ Անոր շուշին ներքեւ է որ կազմուեցաւ միտքի մարդը իր մէջ, և ազգային նախանձանդութեան հոգին։ Մինչև վերջ, հանգուցեալ Վահան անոր նպատամար կը զգար ջերմ սէր և յարգանք։

Թէ Վարդանեանի ընթացքն աւարտած վայրկեանի իր մէջ սաղմնաւորուած էր արդէն ապագայի մարդը, կը հասկցուի այն փափաքէն՝ զոր այդ հասակէն ունեցած էր անիկա երթալ տեսնելու Զէյթունն ու Հըռուվմիւն։ Արձիւներու բոյը, Կիլիկեան դիւցազնութեանց վերջին թխտը, և Հայաստանեայց Հայրապետութեան ամենէն ոգրերգական նստոցներէն մին, Կլայն-Հոռ-

մական, եփրատի գետափնեայ այդ «քա-
րակտուր ըրարագագաթը, որ կէս դար ռա-
յոց վեհաբանը եղաւ, որ գրեց Շնորհալի
«Յիսուս Որդիոն», «Բան Հաւատոյ»ն, «Հա-
ւատով Խոստովանիմը», «Ընդհանրականը»,
«Երգերն ու Շարականները», Գանձերն Խա-
Հանեղուկները, Եկեղեցեաց Միաբանու-
թեան սքանչելի Թուղթերը, եւ ուսկից
վերջապէս, քարայծնեբու միայն մատչելի
այդ բարձունքէն, հովուեց իր աստանգա-
կան հօտը: Թէ այդ երկու վայրերուն տուած
իր ուխտի այցը ի՛նչ աւելցուցեր էր իր պա-
տանի չոգիին վրայ, կը հասկնային նո-
թերէն՝ զորս գրեր էր իր ուսանողի յուշա-
տետրին մէջ, զոր կը պահէր գաւազնաւորա-
նքով:

Վարդանանի ընթացքն աւարտելէ
վերջ, Յարութիւն ժամանակ մը գործնա-
կան կեանքի մէջ մնաց: Բայց ամէնքը, ու
ինք ամենէն աւելի, կը զգային թէ այդ չէր
իր ասպարէզը. առտնին եւ հասարակ կեն-
ցադի մարզը չէր ինքը. այդ կարճ շրջանը
բաւական եղած էր աւելի արթնցնելու եւ
կերպաւորելու իր ներքին փափաքները,
զորս սկսած էր աւելի ոգեւորել իր մէջ
հետզհետէ աւելի յստակուած տեսլականի
մը զգացումը:

Առիթը պատեհ էր ուրիմն իրեն հա-
մար, երբ Եկեղեցասիրացը կ'առաջարկէր
անոր՝ իրմով սկսած ըլլալ իր նպատակին
գործագրութիւնը. Յարութիւն երուսողէմ
կը մեկնի 1888ին, այդ զիտաւորութեամբ,
եւ կ'ընդունուի ժառանգաւորացը: Այս
Հաստատութիւնը, սակայն, որ Մուրա-
նանի մեկնումէն վերջ չէր կրցած պահել
իր նախկին փայլը, չի կրնար գոհացում
տալ իր արդէն բաւական մշակուած ըն-
դունականութիւններուն: Կը վերադառնայ իր
ծննդավայրը, ուր կէս մը գալոցական կէս
մը արտաքին զբոգումներով կ'անցընէ տա-
րի մը ամբողջ:

Յաջորդ տարին, 1889, Ալըքեան Խո-
րէն Սրբազանի պատրիարքութեան եր-
կրորդ տարին, իր խորհուրդով եւ ջանքե-
րով, Սեպտ. 10ին կը բացուէր Կ. Պոլսոյ
Պատրիարքութեան Դպրեմանքն Արմաշի
մէջ, վերատեսչութեամբ Օրմանեան Սըր-
բազանի:

Այդ Հաստատութեան նպատակն էր
ոչ թէ ըստ բախտի հաւաքուած ողաքնե-
րէ եկեղեցականներ պատրաստել, այլ ե-
կեղեցականութեան փափաք եւ յօթարու-
թիւն ունեցողները իրենց կոչումին առաջ-
նորդել: Ոչ ոք, Յարութեան աւելի, պիտի
իրաւունք զգար իր պարագան նկատելու
զայդ: Հե ի հե հոն հասած է արդէն ան,
նոյն տարւոյն Նոյեմբերի 11ին: Օրմանե-
ան զեռ մինակ է իր կազմակերպած գոր-
ծին զլուխը. անդրանիկ դասարանի աշա-
կերտները հասած են մեծ մասամբ. ինքն
ստանձնած է բոլոր կարեւոր դասերը, մնա-
ցածները հոգալով արմաշական հին վար-
դապետներու միջոցաւ: Յարութիւն կ'ըն-
դունուի իսկոյն այդ դասարանին մէջ, եւ,
տարիքով աւագագոյնը լինելուն համար
մասնաւորաբար, կը նկատուի պարագլուխ
իր ընկերակիցներուն, «առաջինը առա-
ջիններուն», ինչպէս պիտի լսեցինք յետոյ:
Սկիզբի օրէն՝ արժեցուցիւր էր ան իր այդ
դիրքը: Երբ վերակացու վարդապետը ա-
ռաջին անգամ ներս իր ընկերներուն քով
տարեր էր զայն, զեռ գաւառի զգոծուն
պարզագոյն ու կարմիր գօտին վրան՝ իր
սեղանին առջեւ կիցած՝ սփրալիք սեղերձ
մը ըրած էր ան անոնց, տեսակ մը մուտքի
ճառ, որ յարգանքով անկնդրուած էր իր
աշակերտակիցներուն ամենէն չարաճե-
նեղէն նոյն իսկ:

Գոհ էր. զի իր միջավայրին մէջ կը
զգար ինքզինքը:

Այդ գոհունակութիւնը ամենուն եւ իր
մէջ աւելի կը շնչուուի յաջորդ տարին,
1890ին աշնան, երբ կազմուած երկրորդ դա-
սարանին հետ Արմաշ կը հասնէր Եղիշէ
Վրդ. Դուրեան, իւր փոխ տեսչաւ ուսում-
նարանին:

Յարութիւն, որ, Դպրեմանք մտած
օրը, իրեն հետ բերած էր հայերէնի, թուր-
քերէնի, կրօնական, եկեղեցական, ազ-
գային եւ արտաքին ուսմանց բաւական
պաշարի մը հետ, Փրանսերէնի եւ անգլիե-
րէնի եւ ծանօթութիւն, Դպրեմանքեան
իր ուսանողութեան առաջին տարիին մէջ
լայնօրէն ունեցաւ պատեհութիւն հիմնա-
ւորելու զանոնք, բայց անգլիերէնէն՝ որ
այն ատեն չկար այդ Հաստատութեան լի-
զուաց մէջ: Այնպէս որ 1890ին, երբ Դուր-

եանի գալուստովը կրթական և ուսումնական ծրագրին գործադրութիւնը նոր զարկ մը կը ստանար հայագիտական և բանասիրական ուսմանց աւելի շնչոտած ընդարձակութեամբ, ինք տմինէն աւելի պատրաստուած ուսանողներէն էր, օգտուելու համար թափ ստացած այդ յառաջդիմութիւններէն:

Ամէն ինչ յաջող տնցան իրեն համար

մինչև 1892ի Օգոստոսը, երբ կ'աւարտէր աշակերտական շրջանի առաջին եռամսակը: Հակառակ իր քիչ մը հիւանդագին կազմուածքին՝ առկայք լուր յոգնութեանց, դասական և ինքնակամ պարտականութեանց ամբողջ խոնջէնքին, վառական կեանքի կրօնական, ընկերական և նոյն իսկ աննդաման խիստ կենցաղականունին, քանիցս հիւանդահանքով և անկողին իյնալով հանգերէ:

(Շարունակելի)

Գ.

ԻՐ ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԵԱՑԻԸ

«Աստուած հարցն մերոց» — այս յանկերգը Եկեղեցւոյ ամէնօրեայ օրհներգութեանց, իբրև յատկանշութեամբ, երեք բառի մէջ, քրիստոնէի մը հաւատոյ առարկային, կը բարեցուցէ բովանդակ ուսուցումը, կը բռնական աշխարհայեացքը Հոգեւոյն Տ. Բարսէն Վեհ. Կաթողիկոսին:

Անշուշտ մանկականութիւն մը չէ որ կը մտնենք՝ երբ Հայց. Եկեղեցւոյ երականներէն աւելի ներս՝ ոսկորներուն մէջ չըջան ընող մտայնութիւն մը, որ դարերու հոսումովը անխցելի առուններ բացած է, կը վերագրենք անձի մը, ասոր մտքին յատկանշականութիւն մը տալու անով: Այլ. վասնզի նախ՝ պզտիկ արժանիք մը չէ արդէն ինքն իրեն Եկեղեցիի մը և որոշ ժամանակի մը զաղափարաբանութեան դիմագիծը իր անձին և գործին մէջ խտացնելով պատկերելը: Եւ յիտոյ — և այս երկրորդ կէտին է որ կարեորութիւնը կ'ուզենք տպաւորել — հաւատալիքներու ամբողջականութեան մէջ աւտու արտքի մասերուն, այս կամ այն կողմերուն վրայ դրուած մասն է որ կը գծէ անձի մը աշխարհայեացքին ինքնուրոյն նկարագիրը: Նարեկացի մը ինքզինքն է՝ վասնզի մեղքի դիտակցութեամբը այրող ոգին է մեր Եկեղեցւոյ սուրբերուն մէջ: Շնորհալի մը ինքզինքն է՝ վասնզի Աստուծոյ արարչութեան, նախախնամութեան, սիրոյն երգին է յատկապէս: Եւ այսպէս՝ բոլոր միւս գործիչները Աստուծոյ և Եկեղեցւոյ — անշուշտ իւրաքանչիւրը իր համեմատական աստիճանին վրայ դիտուած —

իրենց մասնաւոր սիրական լարն ունին հենչեցուցած՝ քրիստոնէական էջմարտութեանց բազմադէ նուազարանին վրայ:

Եկեղեցւոյ հաւատքին, անոր հոգևոր կեանքին տարբերուն վրայ բան մ'աւելցնելը կամ անկէ բան մը պակսեցնելը չէ՝ որ կուտայ նորութիւնը, ինքնայատկութիւնը անոր գործիչին ուղղութեան: Այլ այդ կեանքի ճամբաներուն վրայ՝ կարգ մը արահետներու ուրիշներէ աւելի մաշեցումն է որ կը շինէ ուղեգիծը անձերու կեանքին: Եւ ի վերջոյ պէտք է ըսել թէ անհատներու թանձրացուցած, խորացուցած, կարծրացուցած այդ գիծերուն միջինն է որ իր կարգին կը շինէ Եկեղեցւոյ կեանքին գիծը, ուղեգիծը — անշուշտ միշտ մարդկային պարունակին սահմաններուն մէջ:

Վեհափառը եռանդուն, նախանձայոյց, նուիրեալ, հաւատարիմ ծառան էր մանաւանդ օմեր հայրերուն Աստուծոյն: Կը հաւատար՝ Աստուծոյ — դրուած շնչաւ կ'ազատէ այս խօսքը մէկ կողմէ տափալ և միւս կողմէ խայթող իր հանգամանքէն —, կը հաւատար մեր հայրերուն, որ է հայութեան անցեալին, կը հաւատար մեզի, որ է հայութեան ներկային: Եւ այս բոլորը, առանց մանր քննելու, իր կողմէ կը նկատուէին նոյն բաները: Ուրիշ խօսքով՝ կը հաւատար մեր անցեալէն դէպի ապագայ երկարող մեր ճակատագրին, որ անշուշտ Աստուծոյ մով սկսած՝ Աստուծոյ պէտք էր յանգէր:

Քրիստոնէական Եկեղեցիները, զարաշրջաններ, և անձեր իսկ իրենց հաւատքի